

FENXEL (*Foeniculum vulgare*) ÓSIMLIGINÍŇ BIOMORFOLOGIYALIQ ÓZGESHELIGI HÁM DÁRILIK QÁSIYETLERI

Qayirbaeva Ariwxan

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, 4- kurs talabası.

e-mail:ariwxanqayirbaev812@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17761475>

Annotaciya. *Fenxel (*Foeniculum vulgare* Mill) ósimliginiń biologiyalıq qásiyetleri, ximiyalıq quramı hám xalıq medicinası hám farmacevtika salasında qollanılıwı haqqında, ósimliktiń dárilik qásiyetleri hám insan densawlıǵındaǵı ornı haqqında maǵlıwmatlar keltirilgen.*

Аннотация. *Представлены сведения о биологических свойствах, химическом составе и применении растения фенхел (*Foeniculum vulgare* Mill) в народной медицине и фармацевтике, а также о его лекарственных качествах и роли в поддержании здоровья человека.*

Abstract. *A Review of the Biological Properties, Chemical Composition, and Applications of Fennel (*Foeniculum vulgare* Mill.) in Traditional Medicine and Pharmacy, Including its Medicinal Qualities and Role in Human Health Maintenance.*

Búgingi kúnde dárilik ósimliklerge bolǵan talap kúnnen-kúnge arpaqta. Bul ósimliklerden zirabar hám keselliklerdi emlew maqsetinde keń paydalanılıp kelinmekte. Sonday hámmege tanıs, shıpalı ósimliklerden biri- Fenxel (*Foeniculum vulgare* Mill), aq zire yamasa badian atı menen belgili. Fenxel xalıq arasında "dárilik ukrop" dep ataladı hám bul ósimlik qádimgi iyisli ukroptan (*Anethum graveolens* L) trishilik jaǵdayı boyınsha, japaqlarınan, gúlinen, tuqımınan parıq qıladı. Iyisli ukrop aq zireden miywesiniń quramında anetoldıń bolmawımenen, iyisinen, táminen ayırıladı.

Aq zire seldereyler-Apiaceae tuqımlasına tiyisli kóp jıllıq ósimlik bolıp, boyı 90-150 sm ge jetetuǵın ot ósimlik. Paqalı tik ósiwshi, kóp qırılı, joqarı bólimi shaqаланған. Japıraǵı úsh-tórt márte pát tárizli ajıralǵan hám qını menen paqalda izbe-iz jaylasqan. Japıraq bólekleri jinishke sıızıq tárizli yamasa jip tárizli. Sarı reńli, bes aǵzalı, mayda gúlleri quramalı sayaman gul toplamına jaylasqan. Miywesi qos piste. Iyul-avgust aylarında gúlleydi, sentyabrde pisedi.

Aq zire - *Foeniculum vulgare* Mill. quramında kóp muǵdarda vitamin S 50-90 mg%, karotin 6-10 mg% V,E,RR vitaminlerine bay. Miywesi quramında 3-6.5% efir mayı, 20% ge shekem may hám belok zatları boladı. XI DF ge kóre, miywe quramında efir mayı 3% den kem bolmaslıǵı kerek. Miywesiniń efir mayında 50-60% anetol, 10-20% fenxon ketonı, 10% ge shekem metilxavikol, az muǵdarda anis aldegit, anis kislotası, fenxon, pinen, kamfen, fellandren hám basqa birikpeler

TÚSLIK ARALBOYÍ TÁBIYIY RESURSLARÍNAN ÚNEMLI PAYDALANÍW XII RESPUBLIKALÍQ ILIMIY-ÁMELIY KONFERENCIYA

boladı. Bulardan tısqarı tómendegi organikalıq kislotalar anıqlanǵan: limon kislotası alma kislotası, maylar, flavanoitlar, 4-5% ge shekem qant, 22% ge shekem belok, vitamin B, K, E, kaliy (K), kalciy (Ca), magniy (Mg), temir (Fe) duzları, hámde 18% ge shekem maylı maylar bar. Kóp mámleketlerde miywesi hám tuqımınan medicinada paydalanıladı. Japıraǵı dárilik retinde Franciyada, tamırı, miywesi Portugaliyada qollanıladı. Tuqımı jótelge qarsı jaqsı nátiyje beredi. AQShda fenxel kóz hám ishek búyrek keselliklerinde ham grippte qollanıladı [1.2].

Qádimgi medicinada awqat sińiriwshi qural dep esaplaǵan. Eger onıń sherbeti kózge tamızılса, kóriw qábiletin jaqsılaydı. Bul sherbet penen tamaqtı shaysa zúlikti aydaydı. Tamır qaynatpası balanı jatırdan shıǵaradı, sidik hám hayz aydawshı, búyrektegi taslardı tarqatıp shıǵaradı. Miywesinen alınǵan efir mayı qaqırıq túsiriwshi, sidik hám ót aydawda, jel shıǵarıwda qollanıladı. Fenxelden "ukrop suwı" alınadı hám balalarǵa qarında gaz toplanǵanda paydalanıladı. Zamanagóy xalıq medicinasında aq zire miyweleri shay sıyaqlı demlep ishiledi - bul ishek awrıwında, as sińiriwi buzılıwında, gazdı aydawshı (vetrogon), qaqırıq kóshiriwshi, sút ajıralıwın kóbeyiwshi (laktogen), qusıwǵa qarsı, hayz awrıwların jeńillestiriwshi qural retinde qollanıladı.

Zamanagóy ilmiy meditsinada aldın ala gaz aydawshı (karminativ), sidik aydawshı (diuretik), hám tınıshlandırıwshi (sedativ) qural sıpatında isletiledi. Ilimiy izertlewlerde fenxelde tómendegi ózgeshelikler: antibakterial, antiviruslı, isiwge qarsı, estrogen (gormon aktivligin xoshametlendiriwshi), jótelge qarsı, antimutagen, awrıw qaldırıwshi, ısıtpanı túsiriwshi, spazmolitik, qandı suyıltıwshi (antitrombotik), ximiyalıq zatlardan qorǵawshı (xemomodulyator), saratan rawajlanıwın toqtatıwshi (antitumor), bawırdı qorǵawshı (Gepatoprotektiv), qandaǵı qanttı azaytıwshi (gipoglikemik), xolesterindi tómendetiwshi (gipolipidemik) hám de yadtı jaqsılawshı tásirler anıqlaǵan. Fenxel ekstraktları aldoza Reduktaza fermentin tosadı, bul bolsa katarakta (kóz gáwharınıń buldırawı) rawajlanıwınıń aldın aladı. Fenxel efir may kúshli parazitlerge qarsı (Skolitsid) tásirge iye bolıp, echinokokkoz keselligin emlewde perspektivalı qural retinde qaralıp atır [3].

Fenxel - bul tekǵana shiyki zat bolıp qalmay, bálki zamanagóy meditsina hám azıq-awqat sanaatı ushın keleshegi bar, hár tárepleme paydalı ósimlik.

Aqzire ıssılıq hám jaqtılıq súyer ósimlik bolıp, onıń vegetaciya dáwiri 120 – 140 kún dawam etedi. Bizin apargan tájriybelerimiz aq zire - *Foeniculum vulgare* Mill. ósimlgin Qaraqalpaqstan sharayatında tolıq mádeniylestirip egip mol shiyki zatların alıwǵa boladı.

TÚSLIK ARALBOYÍ TÁBIYIY RESURLARÍNAN ÚNEMLI PAYDALANÍW XII RESPUBLIKALÍQ ILIMIY-ÁMELIY KONFERENCIYA

Paydalanılğan adebiyatlar.

1. Akopov Í.Z. Vajneyshie otechestvennie lekarstvennie rasteniya i ix primeneniye. . T.: “Meditsina”, 1990. - 130 c.
2. Mashanov V.Í., A. A. Pokrovskiy A.A.Pryano-aromaticheskie rasteniya. – M.: Agropromizdat, 1991. 110-113 c.
3. Karamatov Í,Muzafarova S, Turaev P, Lechebnie svoistva fenxelya , Elektronniy nauchniy jurnal «Biologiya i integrativnaya meditsina» 2017 №9 (oktyabr), 24 c